

SURXON VOHASI TOG' OLDI MANZILGOHLARI QISHLOQLARI OILALARIDA AYOLLARNING QO'L HUNARMANDCHILIGI

Imomova Marjona Ermahmat qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

E-mail:marjona2023@gmail.com

Tel: +99893-773-20-05

Kirish

Surxon vohasi tog' oldi manzilgohlari qishloqlari Poleolit davrida mehnat qurollari takomillashib, inson hayoti ham o'zgarib bordi, shunga ko'ra poleolitning o'zi ham uch bosqichga bo'linadi, ilk, o'rta va so'nggi poleolitdir. Shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekiston hududida eng qadimgi odamlar 1 mln. yildan ziyod vaqtdan beri, ya'ni ilk poleolit davridan buyon yashab kelayotganligini arxeologik olim O'. Islomov isbot qilib berdi. Arxeolog olim O'.Islomovning yozishicha: «O'zbekiston hududida odamning paydo bo'lishi tarixining ilk bosqichlariga oid yodgorliklarni o'rganish 1938 yildan boshlangan.

Mavzunig o'rganilganligi

A.P.Okladnikov boshliq ibtidoiy davr arxeologiyasini o'rganish otryadi Boysun tumanidagi Turkondaryoning Zovtalashgansoy darasida joylashgan Teshiktosh g'orini tadqiq qildi. Dengiz sathidan 1500 m. balandlikdagi g'orning uzunligi 21 m, eni 20 m, balandligi 7-9 metrni tashkil qiladi. Umumiy maydoni 300 kv.m. Shundan 100 kv. m joyi neandertallar yashaganligiga guvohlik beruvchi arxeologik materiallarga ega. Yodgorlik 5 ta madaniy qatlamdan iborat. Bu hol manzilgoh bir necha marotaba tark etilganligidan dalolat beradi. G'orning har bir qatlamida bittadan, ba'zilarida ikkitadan gulxan qoldiqlari saqlanib qolgan.

Bu gulxanlar atrofidan ko'plab tog' echkisi, bug'u, sirtlon, ayiq, quyon va har xil qushlarning suyak qoldiqlari topilgan. Eng muhimi, yuqori madaniy qatlamdan 9-10 yoshlardagi neandertal bolaning qabri topilganligi - yodgorlikni dunyoviy ahamiyatga molik darajaga ko'tardi.» Ushbu antropologik topilma katta qiziqish uyg'otdi va mutaxassis olimlardan **G.F.Debes, M.M.Gerasimov, M.D.Gremyaskiy va V.A.Alekseyevlar** uni o'rganishda jonbozlik namunasini ko'rsatdilar. Aniqlanishicha, topilgan neandertal bola kalla suyagining hajmi 1450 sm kub bo'lib, u irqiy jihatdan Yevropa va Old Osiyo guruhiga mansub ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Teshiktosh g'orini qazish natijasida ma'lum bo'ldiki, undagi kishilarning asosiy va muhim kasbi kiyik, arxar, tog' echkisi va boshqa hayvonlarni ovlash bo'lgan.

G'ordan topilgan hayvonlarning 667 ta suyagidan 649 tasi kiyik suyagidir. Ov ko'p odamlar ishtirokini talab qilganligi sababli u ibtidoiy odamlarni birga harakat qilishga jipslashtirgan asosiy omillardan biri edi. Yaralangan yirtqich hayvon bilan olishuvda ko'pincha odamlar halok bo'lganlar, ular qo'lga kiritgan o'ljalarini birga baham ko'rganlar.

Mashhur antropolog olim va haykaltarosh **M. M. Gerasimov** bolaning qiyofasini yaratdi, bolaning bosh suyagi juda siqiq, peshonasi yaydoq, past, qosh-qovog'i osilib turadi.

Chaynash muskullari baquvvat, iyagi tekis, bosh suyagining holati va bukchaygan qomati o'sha vaqt odamining hali qaddini rostlab yurishga odatlanmaganidan dalolat beradi. U o'z qiyofasi bilan Yevropada yashagan neandertal shaklidagi odamlarga juda o'xshaydi. Uning qabri atrofida qo'yilgan taka shoxlari bolani go'yo jinlardan himoya qilgan, bu quyosh ramzi bo'lib diniy ahamiyatga ega

bo'lganligini tasdiqlaydi. Xuddi shu o'rinda akademik B.G'afurovning fikrlari ancha e'tiborli ko'rinadi, olim Teshiktoshdan topilgan tosh buyumlarni o'rta paleolit davriga oid deb hisoblaydi.

G'ordan topilib o'rganilgan uch ming donaga yaqin tosh buyumlardan 339 tasi tugallangan qurollar sirasiga kiradi. Ulardan o'tkir uchli toshlar pichoqqa monand bo'lib, ovlangan hayvonlarni terilashda, daraxtlarni qayta ishlashda foydalangan bo'lishlari mumkin. Bu neandertal odamlar, asosan, tog' takasi, kiyik, ayiq, sirtlon va boshqa mayda hayvonlarni ovlagan, bular mustye davriga to'g'ri keladi. Bundan tashqari bola skleti atrofida tog' takalarining shoxlari yotganligi hodisasi, aftidan maxsus dafn marosimi bo'lganini xotirga tushiradi. Ko'plab tog' g'orlarida qadimiy odam qo'nalg'alari aniqlangani holda, muhimi Turkon(Sherobod)daryo sohillaridagi Boysuntog'ning Teshiktosh g'orlaridan topilgan bola bosh suyaklariga monand boshqa suyaklar hali hanuz butun boshli Markaziy Osiyoda topilganicha yo'q. Qadimshunos olimlarning fikri va xulosasiga ko'ra Teshiktosh g'oridagi hayot mezolit davrida ham davom etgan. Madaniy qatlamning qalinligi 40 m cha bo'lib, undan tog' echkisi, ayiq, toshbaqa suyaklari hamda kremniy, chaqmoqtosh, ohaktosh, qumtosh, yashma, kvarsit va boshqa vulqoniy tosh jinslaridan ishlangan turli xil tosh qurollari topildi. Toshidan yasalgan qurollar ichida paykonlar, qirg'ichlar, tosh pichoqlar va tosh chopqilar bor edi. Bu topilmalar tufayli viloyat aholisining qadimgi hayoti va xo'jalik sohasidagi turmush darajasini aniqlash mumkin. Umuman, Surxondaryo vohasidan qadimgi odamlar yashagan 15 ta yuqori paleolit manzilgohlari topilgan. Teshiktosh yodgorligi O'zbekistonning janubiy hududidan topilgan o'rta paleolit (mustye) davriga oid yodgorlikdir. Viloyat hududida tosh davri yodgorliklari juda ko'p, shunday yodgorliklardan yana biri Amir Temur g'ori xisoblanadi. Bu g'or Teshiktosh g'origa ancha yaqin joylashgan bo'lib, asosan o'rta tosh davriga oiddir.

Mavzunig ahamiyati. Surxondaryo viloyatida yuqori paleolit davri yodgorliklari asosan, To'palang daryosi vohasi atrofida o'rganib tadqiq etildi.

Viloyatdagi yana bir qadimiy makon Machay g'ori mezolit, ya'ni o'rta tosh davrining yirik yodgorligi bo'lib, Boysun tog'i etaklaridagi Machay soyining yuqorisida joylashgan. Machay g'orida ovchilar va baliqchilar jamoasi yashagan, ushbu yodgorlik 1938-1941 yillarda G.V.Parfyonov tomonidan ochib o'rganildi. 1937 yilda arxeolog A.P.Okladnikov mustye davriga oid ikkita qatlamni ochib ilmiy izlanishlar olib bordi. Arxeolog O'. Islomov 1970-1971 yillarda Machay g'orini o'rganib, undan topilgan tosh va suyakdan yasalgan qurollar mezolit davriga oid ekanligini isbot qildi. Mezolit bosqichining eng muhim manzilgohlaridan hisoblangan Machay g'ori o'rta tosh davrining miloddan avvalgi VII-VI ming yilliklariga oid bo'lib, bu manzilgoh yuqori Machay va quyi Machay qishloqlari oralarida joylashgan. Arxeologik qazuv ishlari na-tijasida bu yerdan juda ko'plab turli shakllarda toshgan yasalgan ov qurollari hamda tosh pichoqlar, shuningdek, suyakdan yasalgan bigiz, igna va ko'plab miqdorda hayvon suyaklari hamda inson suyaklari topib o'rganildi. Antropolog olim T. K. Xo'jayevning fikriga ko'ra, Machay g'orida yashagan odamlar antropologik jihatdan yevropoid irqiga mansubdir. Machay g'orida yashagan ibtidoiy odamlar, asosan, o'zlashtiruvchi xo'jalikning ovchilik va termachilik mashg'ulotlari bilan shug'ullanganlar. Qolaversa, shu davrda yovvoyi hayvonlarni xonakilashtirish jarayoni ham aynan mustye davrida sodir bo'lib, Machay g'oridan topilgan suyak qoldiqlari ham bu fikrni to'liq isbotlaydi. Qizig'i, bu yodgorlik o'sha davr kishilarining suyak qoldiqlari asosida insoniyatning antropologikqiyofasini va hayvonot dunyosini o'rganishda bebaho manba hisoblanadi. G'ordan ko'plab tog' echkisi, katta va kichik shoxli hayvon suyaklari topilib o'rganildi va natijada VIII-VII minginchi yillarda Machay g'orida yashagan odamlar hayvonlarni xonakilashtirishga o'tganligidan dalolat beradi. Tag'in esa o'sha odamlar, ya'ni siz bizning qadimiy ajdodlarimiz tabiatdagi mavjud tayyor narsalarni o'zlashtiribgina qolmasdan, balki ishlab chiqarish iqtisodiga

ko'nikma hosil qila boshlagan ekanlar. Eng muhim va dolzarb tomoni shundaki, ushbu g'ordan ibtidoiy ajdodlarimiz qo'li bilan yasalgan va ularning o'zlari ehtiyojlariga yarasha ishlatgan tosh qurollar fan olamiga olib kiritildi.

Arxeologik tadqiqotlar natijasiga ko'ra Surxon vohasida so'nggi bronza va ilk temir davriga oid qadimiy madaniyat namunalari nihoyatda ko'p ekanligi aniqlandi. Miloddan avvalgi bir ming yillikning birinchi yarmidan boshlab vohada temirdan mehnat va urush kurollari yasala boshlaganligi ilmiy isbotlandi va ishlab chiqarishning xo'jalik shakllari yana gurkirab rivojlandi. Sherobod, Boysun, Jarqo'ton, Bandixon, Sho'rchi tumanlaridan topilgan tarixiy-arxeologik manbalarga tayanib viloyat hududida ziroatchilik bilan shug'ullanish usullari nihoyatda qadimiy va an'anaviy ekanligini bilish mumkin. Surxon vohasida dexqonchilikning takomillashib borganligini sun'iy sug'orish shaxobchalarining barpo qilinishi natijasida paxta, arpa, don, zig'ir, kunjut, qovun urug'lari qoldiklari namunalari topilishidan ham bilish mumkin.

Ajdodlarimizning tinimsiz izlanishda bo'lganliklarini isbotlovchi manbalar beqiyos, masalan miloddan avvalgi VII-VI asrlarga oid Bandixon vohasidagi sun'iy sug'orishga oid kanal qoldiqlari, murakkab mudofaa inshootlari, Bandixontepa, Kuchuktepa, Qiziljartepa manbalari bunga misol bo'la oladi. Shunday boy tarixiy manbalarni o'rganish va ularni ilmiy tadqiq etish muhim ahamiyatga molik hamda kechiktirib bo'lmas vazifadir.

Surxondaryodagi qadimgi madaniyat jahon sivilizasiyasi yutuqlarida o'z o'rni hamda salohiyati bilan ajralib turadi, ana shunday joylardan biri Kuchuktepa yodgorligidir. Vohadagi arxeologik qazilmalar boy tarixiy merosimizni o'rganishni yanada mukammallashtirib, o'tmish ajdodlarimiz turmush tarzini yori-tishga alohida hissa qo'shmoqda. Kuchuktepa yodgorligi miloddan avvalgi IX-VIII asrlar (Muzrobod tumani)ga oid bo'lib, bu yerdan qo'lda yasali, ustiga qizil buyoqda naqsh solingan sopollar chiqdi. Kuchuktepaning ustki qatlamlaridan esa silindrkonus shakliga ega bo'lgan va kulolchilik charxida juda puxta qilib ishlangan idishlar topildi. Akademik **A. Asqarov** Kuchuktepa majmualarini davrlashtirib, Kuchuk I majmuasini miloddan avvalgi XI-VIII asrlar yoki so'nggi bronza davri, Kuchuk II, III va IV larni esa miloddan avvalgi VIII asrning ikkinchi yarmi va V asr boshlari bilan belgilashni qayd etdi. Kuchuktepa xarobalaridan topilgan xom g'isht va paxsadan bino qilingan istehkomlar, ular atrofidagi to hozirgi kungacha saqlanib qolgan sug'orish ariqlarining quruq o'zanlari, sopol va metall buyumlar so'nggi bronza va ilk temir davri madaniyatini o'rganishga imkon beradi. Kuchuktepa madaniyati keyinchalik Baqtriya madaniyati uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Surxon vohasida ilk temir davriga oid yodgorliklar ham anchagina bo'lib, bunga **Jondavlatgepa, Qiziltepa, Tallashqontepa, Bandixontepa, G'ozmulla va Hayitobodtepa** kabi yodgorliklarni misol tariqasida keltirish mumkin. Dehqonchilik maydonlarining kengayishi, mehnat qurollarining takomillashuvi va Bandixon vohasida sun'iy sug'orish inshootining barpo etilishi natijasida mehnat unumdorligi oshib, qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarila boshladi.

Xulosa

qilib shu aytish mumkinki, Surxon vohasi tog' oldi manzilgohlari qishloqlari oilalarida ayollarning qo'l hunarmandchiligi asosan turli moddiy ashyolar va keramik buyumlardan tashkil topgan.

Adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. 7-noyabr 2014-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 4-fevral 2014-yil. Wayback Machine saytida arxivlandi (7-noyabr 2014-yil).
2. Jump up to:2,0 2,1 „Вышел в свет 12 том “Национальной энциклопедии Узбекистана”. Посольство Республики Узбекистан в Российской Федерации. 22-fevral 2014-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 4-fevral 2014-yil. Wayback Machine saytida arxivlandi (22-fevral 2014-yil).
3. Jump up to:3,0 3,1 „В 2012 году «Узбекская национальная энциклопедия» выпустила 15 изданий”. Мир энциклопедий (7-yanvar 2013-yil). Qaraldi: 4-fevral 2014-yil.
4. "Kirish so'z". O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent. 2006.
5. „Пополняя энциклопедические знания”. Туркистон-пресс (14-yanvar 2013-yil). 2-aprel 2015-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 4-fevral 2014-yil. Wayback Machine saytida arxivlandi (2-aprel 2015-yil).
6. Jump up to:6,0 6,1 „За 2012 год в издательстве национальной энциклопедии выпущена литература 15 наименований”. 12news.uz (7-yanvar 2013-yil). Qaraldi: 4-fevral 2014-yil.
7. Mo'minov, Ibrohim, ed (1971). "Aba". O'zbek sovet ensiklopediyasi. 1. Toshkent. 9 b.
8. "Aba". O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent. 2000-2005.
9. Mo'minov, Ibrohim, ed (1973). "Diod". O'zbek sovet ensiklopediyasi. 4. Toshkent. 51 b.
10. "Diod". O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent. 2000-2005.